

Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN'IN

“İBNÜ'L-CEZERÎ'NİN İLMÎ KİŞİLİĞİNİN OLUŞMASINDA BİR
FAKTÖR OLARAK DÖNEMİN İLMÎ GELENEĞİ”

BİLDİRİ METNİNE DAİR MÜZAKERE METNİDİR

Doç. Dr. Mustafa Özkan tarafından hazırlanan bildiride İbnü'l-Cezerî'nin ilmî yönünün anlaşılmasında dönemin ilmî geleneğinin anlaşılması hususu, açık ve sarıh bir şekilde gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Esasında araştırılan bir kişinin bulunduğu çağa ve o çağın şartlarına göre değerlendirilmesi gerekir. Dönemin ilmî geleneğinin daha iyi anlaşılması için de, XIV. ve XV. yüzyılın bilim merkezlerinin ne durumda oldukları ve hangi prensip ve ilkeler üzerine bina edildikleri iyi tahlil edilmesi gereken bir konudur. Bu ilim merkezleri birbirinden farklı üslup ve karakter arz ettiğinden dolayı, İbnü'l-Cezerî'nin bunların çoğuna gitmesi, onun ilmî derinliğinin artmasını ve onun döneminin tüm bilgi-birikiminden haberdar olmasını sağlamıştır.

Dönemin ilim merkezleri arasında Endülüs'ten bahsedilirken Kurtuba da ilim merkezi olarak verilmiştir. Oysa Avrupa'nın en görkemli ve zarif sarayı Medinetü'z-Zehra'nın yer aldığı, Kurtuba Ulu Camii ile XIII. yüzyıla kadar Endülüs'e ışık saçan bu rüyâ şehir, 1236'da Kastilya-Leon Kralı Fernando tarafından kolayca zapt edilmişti. Avrupa'da, cadde aydınlatmasına ve hamamlara sahip ilk şehir unvanını alan Kurtuba, 1236'dan sonra da, Hıristiyan Kastilya Krallığı'nın idaresine geçmişti.¹ Endülüs'te ilim merkezi olarak bahsedilen bir başka şehir olan İşbîliye/Sevilla (Metinde “İşbilye” olarak kaydedilmiş) ise, Kurtuba'dan kısa bir süre sonra 1248'de on sekiz ay süren bir kuşatmadan sonra Kastilya Kralı III. Fernando tarafından ele geçirilmişti. Bir vakitler edip ve şâirlerin toplanma yeri olan İşbîliye, bu tarihten sonra da Hıristiyan idaresine geçmiş, İşbîliye Ulucamii, Santa Maria Kilisesi'ne dönüştürülmüştü.² İbnü'l-Cezerî'nin yaşadığı dönemlerde Endülüs'teki ilim merkezleri arasında sadece, Mustafa Özkan üstadımızın da üzerinde durduğu bir tek Gırnata şehri vardır. “Endülüs'ten Kutsal Topraklara” eseriyle bildiğimiz İbn Cübeyr (ö. 1217) ve filozof ve hekim İbn Tufeyl'in (ö. 1185) de yaşadığı Gırnata, İbnü'l-Cezerî'nin yaşadığı dönemde eski ilmî derinliğini yitirmişti. Tüm İslâm âleminin

¹ Bkz. Ahmed Fikrî, *Kurtuba fî Asri'l-İslâmî*, İskenderiye 1983; Mumtaz Moin, “Cordova an Intellectual Centre in Muslim Spain”, *The Proceeding of the Pakistan History Confenence Seventeenth Session 13-17 February 1977*, Karachi 1984, 127-134.

² Bkz. Hüseyin Mûnis, *Rihletü'l-Endülüs*, Cidde 1405/1985, 113-136; G. Gomez, *Elogio del Islam Espanol, Historia de Sevilla*, Sevilla 1992.

tanıdığı seyyah ve coğrafyacı Ebû Hâmid el-Gırnatî'nin (ö.1169) ve büyük edip ve seyyah İbn Saîd el-Mağribî'nin (ö. 1286) Gırnata'daki çalışmaları bu sıralarda çoktan son bulmuştu. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin çağdaşı olarak niteleyebileceğimiz ünlü edip ve şâir İbn Zemrek'in (ö. 1395) yazdığı mevlid ve ilâhîler bu sıralarda Gırnata'da sadece Hıristiyan baskılarından dolayı hüznü nağmelerle okunuyordu. Gırnata 1492'de Müslüman izlerini kaybetmesine rağmen, İbnü'l-Cezerî'nin yaşadığı dönemde, Kastilya Kralı II. Juan'ın muhasarasına var gücü ile direniyor, Müslüman varlığının Endülüs'teki devamını sağlamaya çalışıyordu.³

Ayrıca sunulan tebliğde, Sivil gönüllülük esasına dayanan dönemin ilmî yapısının öne çıkarılması, İbnü'l-Cezerî'nin daha iyi anlaşılmasına ve onun öğrenci yetiştirme ve ders verme sürecinin anlaşılmasına büyük katkı sağlamıştır. Yukarıdaki satırlarda Endülüs'teki XIV. ve XV. yüzyıla ait tespit ve eleştirilerimizi, ancak bu bölümde daha iyi değerlendirebiliriz. İbnü'l-Cezerî, Dımaşk'ta Emeviyye Camii'nde "*Kubbetü'n-Nesr*" denilen kısmın altında İslâm âleminin değişik yerlerinden gelen talebeleri arasında Endülüslü öğrencilerin de olması,⁴ yukarıdaki tespitlerimizin haklılığını gösterecektir.

Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN'ın tebliğinde ortaya koyduğu ilim merkezlerinin her birinin öne çıkan hususiyetlerinin sarih ve veciz bir şekilde ortaya konulması, İbnü'l-Cezerî'nin bilgi birikimindeki zenginliği çok güzel izah ettiği gibi, yaşadığı dönemin ilmî geleneğini de sarahaten gözler önüne sermiştir. Bu dönemde ilim öğretilen yerler arasında medreselerin öne çıkarılması –her ne kadar İbnü'l-Cezerî Dımaşk'taki derslerini Emeviyye Camii'nde verse de- oldukça önemli bir husus olmuştur. Batınî fikirlerin XI. yüzyılın ortalarından sonra hızla yayılmasından sonra Büyük Selçukluların sünnî bir refleksle açtıkları Nizâmîyye Medreseleri, İbnü'l-Cezerî'nin 1402'de Timur'a esir düştükten sonra uğradığı ve ders verdiği Yezd ve Şiraz'da da önemli faaliyetler icrâ ederek burada öğrenciler yetiştirmişlerdi.⁵ İbnü'l-Cezerî'nin de bu bölgelerde ders vermiş olması geçmişin anlaşılması açısından da önem arz etmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin Şiraz şehrini sevmesinde ve burada 2 Aralık 1429'da vefat etmesinde şehrin güzelliği ve havası yanında bu ilmî altyapısı da

³ Bkz. İbn Hayyân, *el-Muktebes*, nşr. P. Chelmeta-F. Corriente, Madrid 1979, 67-68, 93; Robert Hillenbrand, "Granada", *Dictionary of Middle Ages*, New York 1989, V, 651-53; Mehmet Özdemir, "Gırnata", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 51-57.

⁴ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 552.

⁵ Nebî Bozkurt, "Medrese", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 324.

oldukça önemlidir. Zaten İbnü'l-Cezerî de Şiraz'da kendisine ait "*Dârü'l-Kur'an*" adı ile bir yer yaptırmıştı.⁶

Tebliğ'de sık sık belirtilen "*ansiklopedist âlim*" ifadesi son zamanlarda akademik camia tarafından sık sık kullanılır olmuştur. Oysa ansiklopedi yabancı bir terim olduğu gibi, ansiklopediler bir konuyu etraflıca anlatmaktan daha ziyade kısaca ana hatları ile o konu hakkında bilgi veren hacimli kaynaklardır. İlk kez XVII. Yüzyılda Francis Bacon'un (ö. 1626) kaleme aldığı "*Novum Organum*" ile başlayan ansiklopedi akımı, daha sonraki yüzyıllarda gittikçe yaygınlaşarak günümüze ulaşmıştır. İbnü'l-Cezerî gibi âlimleri de "*çok yönlü âlim*" gibi sıfatlarla tanımlamanın daha doğru olacağını düşünüyorum.

İbnü'l-Cezerî, çağına damga vuran âlimlerden birisidir. Nasıl ki Batınî fikirlere karşı XI. ve XII. asırda önemli vazifeler üstlenen Fahreddin er-Râzî (ö. 1210) ve Gazzâlî, (ö. 1111) dönemlerine isimlerini altın harflerle yazdırmışlarsa, İbnü'l-Cezerî de Timur felâketinin her tarafı kapladığı bir dönemde önemli görevler ifâ etmiş, Sultanları dahi kendisine hayran bırakmıştır. Yıldırım Beyazıt ile aynı safta Ankara Savaşı'na katılmasına rağmen, savaşta esir alındıktan sonra Timur tarafından saygı ile karşılanıp Keş'teki bir medresede görevlendirilmesi başka şekilde izah edilemez. İbnü'l-Cezerî'nin Moğolları kendisine hayran bırakması, tarihimizdeki başka olayların da hatırlanmasına sebep olmuştur. Cengiz Han'ın Necmeddîn-i Kübrâ'ya hayranlık duyup da, onu muhasara ettiği Gürgenç'ten uzak tutmaya çalıştığı 1221'deki günlerle, Timur'un İbnü'l-Cezerî'ye saygı duyması arasında önemli benzerlikler vardır.⁷ Bu cümleden olarak Anadolu'yu haraca bağlayan İlhanlı Abaka Han'ın da Şirazlı Sadî'ye meftun olup ondan nasihatler istemesi de hemen hafızalarımızdaki yerini alır.⁸

İbnü'l-Cezerî'nin 1396 yılında Yıldırım Beyazıt ile birlikte Niğbolu'da Haçlılara karşı savaşması da, onun daha önceki Haçlılarla mücadelede etkin olan el-Ebiverdî (ö. 1113), İbnü'l-Hayyât (ö. 1120) ve Dımaşklı fıkıh âlimi ve meşhur Emevî Camii vaizi es-Sülemî'yi hatırlatır. es-Sülemî 1105 dolaylarında tamamladığı "*Kitâbü'l-Cihâd*" adlı eserinde Haçlıların ne istediklerini ve onlara karşı nasıl etkin mücadele edilmesi ile ilgili önemli tespitler yapmıştı.⁹

⁶ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 552.

⁷ Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 499.

⁸ Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I, 216.

⁹ Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin el-Hüseyinî, İstanbul 2015, 98-100; E. Sivan, "Refugies Syro-Palestiniens au Temps des Croisades", *Revue des Etudes Islamiques*, 35 (Paris 1965), 140.

Yine İbnü'l-Cezerî'nin Aralık 1394'de Yıldırım Bayezit ile İstanbul muhasarasına katılması onun yaklaşık yedi asır önce İstanbul surları altında şehit düşen Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin ve ashâbın mirasına sahip çıkmasının delili olarak gösterilebilir. Bu bahsetmeye çalıştığımız hususlar, onun ilmî kişiliğinin hayatın pratikleri ile örtüştüğünün anlaşılması açısından da hazırlanan tebliğ katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Son olarak İbnü'l-Cezerî'nin Yıldırım Bayezid'in oğullarından Çelebi Mehmet'e hocalık yapması da önemli bir husus olarak karşımıza çıkıyor. Yıldırım Bayezid'in 1402'de Timur'a esir edilmesinden sonra Anadolu'da "*Fetret Devri*" olarak bildiğimiz bir dönem (1402-1413) başlamıştı. Yıldırım'ın oğulları arasında başlayan taht mücadelesinde Çelebi Mehmet'in kardeşlerine üstünlük kurarak, uç beylerinin de desteği ile Osmanlı tahtına oturmasında,¹⁰ İbnü'l-Cezerî'nin birikimlerinin ve genç şehzadeye verdiği eğitimin de etkili olduğu unutulmamalıdır.

¹⁰ Bkz. Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Nihal Atsız, İstanbul 1949, 146-157; Mehmet Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ: Neşrî Tarihi*, nşr. F. Reşit Unat, Ankara 1949-1957, I, 367-419; C. Jirecek, *Geschichte der Serben*, Amsterdam 1967, 139-156.

KAYNAKÇA

- Ahmed Fikrî, *Kurtuba fî Asri'l-İslâmî*, İskenderiye 1983.
- Algar, Hamid, "Necmeddîn-i Kübrâ", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 499.
- Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 552.
- Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Nihal Atsız, İstanbul 1949.
- Bozkurt, Nebî, "Medrese", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 324.
- Gomez, G., *Elogio del Islam Espanol, Historia de Sevilla*, Sevilla 1992.
- Hillenbrand, Carole, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Nurettin Elhüseynî, İstanbul 2015.
- Hillenbrand, Robert, "Granada", *Dictionary of Middle Ages*, New York 1989.
- Hüseyin Mûnis, *Rihletü'l-Endülüs*, Cidde 1405/1985.
- İbn Hayyân, *el-Muktebes*, nşr. P. Chelmata-F. Corriente, Madrid 1979.
- Jirecek, C., *Geschichte der Serben*, Amsterdam 1967.
- Moin, Mumtaz, "Cordova an Intellectual Centre in Muslim Spain", *The Proceeding of the Pakistan History Confenence Seventeeth Session 13-17 February 1977*, Karachi 1984.
- Neşrî, Mehmet, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ: Neşrî Tarihi*, nşr. F. Reşit Unat, Ankara 1949-1957.
- Özdemir, Mehmet, "Girnata", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 51-57.
- Sivan, E., "Refugies Syro-Palestiniens au Temps des Croisades", *Revue des Etudes Islamiques*, 35 (Paris 1965), 140.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.